

Tošenovský, Ludvík

Nostický realismus a apriorismus

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1967, vol. 16, iss. B14, pp. [115]-118

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106701>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE A REFERÁTY

Noetický realismus a apriorismus (Ingeborg Wirth: *Realismus und Apriorismus in Nicolai Hartmanns Erkenntnistheorie*; Walter de Gruyter & Co., Berlin 1965, 154 str.)

Úředním problémem recenzované knihy je otázka, zda je noetickorealistická koncepce slučitelná s pojetím apriorního poznání reálného jsoucna. Analýza názorů Nicolae Hartmanna, který jejich slučitelnost považuje za něco samozřejmého, představuje v podstatě metodu řešení tohoto problému.

Autorčina metoda implikuje předpoklad (vzhledem k tomu, že v díle Hartmannově byl pokus obě koncepce sloučit skutečně podniknut), že její úkol spočívá především v rozboru Hartmannova pojetí noetického realismu a apriorismu. Přitom počítá s tím, že v případě, ukáže-li se, že u Hartmanna nejde ani o skutečný realismus, ani o apriorismus, anebo aspoň jeden z nich takovým neshledá, pak bude přesvědčivě prokázáno, že realismus s apriorismem je v jedné konsistentní filosofické soustavě neslučitelný. V opačném případě, jestliže rozbor nepřinese žádné takové negativní rezultáty, bude možno považovat jejich slučitelnost za prokázanou.

V první kapitole autorka čtenáře seznamuje se základy Hartmannovy teorie apriorního poznání. Druhá kapitola, která podle nadpisu pojednává o poznání a pravdě, ústí v hodnocení Hartmannova noetického realismu. V třetí (poslední) kapitole, nadepsané „Problém relativismu“, vrcholí rozbor Hartmannova noetického apriorismu a současně celé řešení problému, které autorka shrnuje ve zvláštní závěrečné části s titulem „Výsledek zkoumání“.

Pro autorčiny úvahy o Hartmannově realismu je především důležité vymezení historicko-filosofických (rozuměj: vyskytujících se v nemarxistických dějinách filosofie) pojmů „noetický idealismus“ a „noetický realismus“ (srovnej str. 6). Ty ovšem nejsou jenom pojmy historicko-filosoficky.

Je-li poznávací relace (vztah mezi subjektem a objektem) považována za imanentní lidskému vědomí (subjektu), pak z toho pro druhý člen relace, pro objekt, vyplývá, že je nějakým způsobem subjektem a jeho poznávacími akty konstituován. To, co se v marxistické filosofii nazývá „subjektivně idealistické pojetí poznání“, považuje tedy nejen autorka, ale v podstatě všichni soudobí marxističtí filosofové za noetický idealismus. O noetický realismus naopak jde tehdy, je-li poznávací relace vzhledem k subjektu transcendentní (v tom smyslu, že překračuje oblast subjektivna), takže objekt je chápán jako bytí o sobě, které je plně nezávislé na subjektu. Mezi marxisty se taková koncepce poznání většinou označuje buď jako objektivně idealistická, nebo materialistická — v závislosti na tom, zda se za podstatu „bytí o sobě“ považuje duch (idea) nebo hmota.

Hartmann pojímá poznání především jako postihování (Erfassen). Jeho základní noetickou teorií je teorie reprezentance; podle ní postižený obraz (Bild) poznávacího objektu i celkový produkt poznání (Erkenntnisgebilde) reprezentuje v subjektu poznávaný objekt. Na veškeré jsoucno (v jeho bytí o sobě) pohlíží Hartmann jako na objicendum a za objekt považuje jen poznávané a poznané bytí, kdežto jsoucí ležící mimo oblast poznání pokládá za transobjektivní. Gnoseologická hranice mezi transobjektivním a objektivním je podle něho objekcí, tj. hranicí přeměny transobjektivního v objekt.

V Hartmannově noetice hraje neobyčejně důležitou úlohu koncepce tzv. trojnásobné kategoriální identity. Hartmann má za to, že kategorie jsoucna jsou částečně identické s kategoriemi poznání. Částečnost této základní kategoriální relace Hartmann zdůvodňuje mezi jiným také existenci částečné iracionality jsoucna. Autorka recenzované monografie právem spatřuje v problematičnosti jeho učení o této iracionalitě jsoucna též příčinu problematičnosti jeho učení o částečnosti kategoriální identity (str. 49). Hartmann dále učí o obdobné identitě tzv. reálných kategorií (kategorií reálného jsoucna) a tzv. ideálních kategorií (kategorií ideálního jsoucna) a konečně o totožnosti ideálních kategorií s kategoriemi poznání.

Ideální kategorie považuje Hartmann za skutečnější, za primárnější, přičemž kategoriím matematickým, logickým a axiologickým vyhrazuje zvláštní místo mezi nimi, protože u nich jde o tzv. „volnou ideálnost“. To vše nemůže nepřipomínat Platóna. Hartmannova koncepce jsoucna je zjevně neorealistická, objektivně idealistická, a to nejen proto, že ideálnímu patří v Hartmannově koncepci primát před reálným, ale hlavně proto, že všechny jeho „Seins-

kategoriemi", at' ideální, nebo reálné, nejsou jenom kategoriemi učení o jsoucnu (ontologickými kategoriemi), nýbrž také přímo kategoriemi jsoucnu (ontickými kategoriemi).

Specifičnost Hartmannova pojetí poznání je třeba hledat v jeho řešení otázky spontánnosti poznávacího procesu. Poznávající subjekt především přijímá obraz poznávaného objektu. Podle Hartmanna „veškeré „přijímání“ implikuje realismus“. To se autorka snaží vyvrátit odkazem na Kanta (u něho jde také o „přijímání“, totiž o schopnost pomoci smyslu „přijmout“ předmět jako daný v podobě počítku — *Empfindung*), jehož celková noetická koncepce je přesto jednoznačně noetickoidealistická (str. 89). Autorka však Hartmannovu myšlenku na tomto místě poněkud zkresluje, protože celá příslušná věta zní: „Ein streng durchgeführter Idealismus kann nicht umhin, auch die Sinneswahrnehmung auf Spontaneität zurückzuführen; den alles „Empfangen“ involviert den Realismus.“ (Tak aspoň zní celá věta v druhém doplněném vydání spisu *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* z roku 1925, 7. kap., c, str. 79. Jen toto vydání jsem měl k dispozici; o prvním vydání z roku 1921 napsal u nás obsáhlou recenzi v r. 1924 Ferd. Pelikán, *Ruch filosofický*, roč. IV, str. 203—213.) Marxisté už dávno považují Kantovo přiznání existence věcí o sobě, pokud jimi ovšem nerozumí boha, nesmrtnou duši apod., za materialistický prvek v jeho filosofii. Z toho vyplývá, že Kant je ve svém noetickém idealismu nedůsledný, když ve věcech o sobě spatjuje zdroj počítků. Kdyby byl Kantův noetický idealismus stejně důsledný (streng durchgeführt), jako byl idealismus novokantovské marburské školy, musel by tento zdroj, toto „Empfangen“ opravdu odmítnout. V tom má podle mého názoru Hartmann pravdu.

Nicolai Hartmann pojímá poznávací proces v jeho celku jako postihování, jehož základní, určující složkou je ono „přijímání“ (receptivita), které však vůbec nevylučuje, nýbrž předpokládá jistou spontánnost subjektu s cílem aktivně přetvořit přijatý obraz (Bild) v poznatky, ve výtvory poznání (*Erkenntnisgebilde*). V poznávacím aktu je tedy třeba podle Hartmanna rozlišovat (1) přijímání objektu jsoucného o sobě od (2) přetváření přijatého (srovnej str. 88). Poznání Hartmann chápe jako přetvářející reprezentaci poznávaného objektu.

Autorka monografie úspěšně odmítla hrubý Schelerův útok proti zobrazovací teorii, která je v jádře základem Hartmannovy teorie reprezentace (str. 77—78) a konec konců každé realistické (objektivně idealistické i materialistické) teorie poznání; v dialektikomaterialistické gnoseologii má podobu teorie (aktivního) odrazu. Autorka rovněž přesvědčivě dokázala, že novokantovec Kuhaupt se mylí, domnívá-li se, že Hartmann převzal své pojetí spontánnosti poznání od Kanta (jde o úplně jiný druh spontánnosti; str. 87), a ukázala, že týž autor pod realismem rozumí jen tomistický typ realismu, a proto z nesouhlasu Hartmannova realismu s tímto typem realismu vyvozuje, že Hartmannův úmysl být realistou ztroskotál (str. 97). Plným právem také odmítla Molitorův pokus spatřovat logický spor v pojetí poznání jako receptivního a současně také jako spontánního, aktivního procesu (str. 96).

Z autorčina rozboru i z její polemické výměny názorů s různými autory pak vyplynul závěr (formulovaný nevyrazně na konci druhé kapitoly, zcela jednoznačně pak na začátku kapitoly třetí), že Hartmann noetickým realistou skutečně byl. Autorka k tomuto závěru došla především proto, že výchozí koncepci noetického realismu (viz výše) rozšířila o noeticko-idealistický prvek konstituování, totiž o přetváření obrazu subjektem. Je ovšem třeba zdůraznit, že tak učinila právem, protože se aktivnost subjektu v poznávacím procesu, je-li konec konců determinována poznávaným objektem, vůbec nevylučuje ani s realistickým objektivně idealistickým charakterem teorie poznání, ani s gnoseologií materialistickou, zvláště ne s teorií důsledně dialektickou. Dialektikomaterialistická gnoseologie aktivnost poznávajícího subjektu přímo kategoricky vyžaduje; jde o důležitý znak, který ji spolu s hlediskem praxe odlišuje od koncepcí pasivního, metafysicky pojímaného poznávacího procesu jiných typů materialistických filosofii.

Hartmann učí, že poznávání jsoucnu jako *Dasein* má charakter aposteriorní, kdežto jeho poznávání jako *Sein* má vždy charakter apriorní. Přitom smyslové a rozumové, i když v různých proporcích, je obsaženo v obou typech poznání.

Kategorie „apriorní“ používá Hartmann v mnoha významech. Autorka sestavila (str. 134 až 136) celou přehlednou tabulku Hartmannova pojetí imanentní a transcendentní apriority, reálné a ideální apriority, apriorního poznání kategorií bytí i kategorií poznání a především pak utřídila všechny hartmannovské významy výrazu „apriorní poznání“. Hartmann podle ní pojímá apriorní poznání jako anticipující zření (není u něho spjata výhradně s myšlením!), především pak a) jako způsob poznání zaměřený na podstatné zákonitosti objektu, tj. sám základ (*Zugrunde*) jsoucnu, jako způsob poznání, který je sám druhem jsoucnu, b) jako chod poznání, který zůstává vázán na občas fungující kategorie, c) jako označení pro výtvor poznání (*Erkenntnisgebilde*), který reprezentuje v subjektu sám základ jsoucnu, a konečně d) jako povědomí problému vědění o nevědění (sokratovské „vím, že nic nevím“).

Hartmannovo noetickorealistické stanovisko se pochopitelně nesnáší ani s představou, že vědomí si je samo vytváří. Většina kategorií poznání má podle něho v podstatě dvojitý původ. Jednak postupně vznikají ve vědomí na základě zkušenosti (tato koncepce jejich původu nemá nic společného s noetickým apriorismem; je aposteriorní a důsledně realistická až materialistická v závislosti na tom, jak pojmáme zkušenost), jednak jsou jako podmínka veškeré zkušenosti v podobě prvků (elementů) už obsaženy ve vědomí. Hartmann tedy počítá s potenciální existencí některých kategorií poznání v subjektu.

Autorka monografie, jak se zdá, nevzala v úvahu, že tato druhá koncepce původu kategorií poznání silně připomíná Leibnizovo učení o vrozenosti jistých náklonností, návyků a přirozených potenci, které Leibniz spojoval s odmítnutím učení o hotových vrozených idejích. Ingeborg Wirthová totiž ve svém rozboru došla k závěru, že „vývody, které Hartmann k problému noetického apriorismu podal, ukazují, že přestavění (Neugestaltung) pojmu apriori, tj. jeho ontologizace, která byla vynucena Hartmannovou realistickou pozicí, není právo noetickému apriori“ (str. 133). Z toho pak autorka vyvozuje, že Hartmannovi se nepodařilo sloučit noetický realismus s apriorismem a že „pojem poznání apriori uvnitř noetického realismu nemá smysl a mělo by se od něho důsledně upouštět“ (tamtéž).

Tento autorčin závěr je však více než problematický, a to hlavně proto, že vychází zjevně z velmi úzce vymezeného pojetí noetického apriorismu, nejspíše kantovského typu (z představy o apriorních naziracích formách a kategoriích, pomocí nichž subjekt uspořádává neuspořádanou zkušenost). Jenže už zmíněný apriorismus potenci a elementů, které se — v souvislosti s vyvíjející se lidskou zkušeností — rozvíjejí v kategorie (v ideje), je také apriorismem, i když apriorismem umírněným, o jehož oprávněnosti možno mít ovšem také jisté pochyby. Materialistická dialektika může s ním počítat jen jako s relativním apriorismem, tj. s apriorismem vzhledem k jedinci (nebo k jediné generaci, např. současné), který takové potence či elementy zdědil po svých předcích, u nichž však konec konců vznikly způsobem, který jsme výše označili za realistický až materialistický, tj. v podstatě aposteriorně. Není ovšem možno nevidět, že u Hartmanna takovéto pojetí existuje a že v jeho systému je zcela organické; není rovněž v žádném rozporu s jeho noetickým realismem. Kromě toho je dále více než problematické, zda je správné, že autorka nepřihlédla k jinému typu relativního noetického apriorismu, který se dá při dobré vůli vyvodit z Hartmannovy koncepce apriorního poznání, výše uvedené pod b). Bez určité relativně apriorní kategoriální výzbroje neprobíhá žádný skutečný poznávací proces. Přitom vždy určité kategorie a metodologické principy si člověk v podstatě osvojuje už před započatím nového poznávacího aktu (v tomto smyslu jsou právě relativně apriorní), i když v jeho průběhu si jejich znalost obvykle dále prohlubuje. V marxistické literatuře na tento typ apriorismu první upozornil, pokud vím, Lad. Tondl (K metodologii experimentálních věd, Praha 1959, str. 250—251). Pozorného čtenáře nemůže ujít, že autorka při řešení svého problému nechce a zcela bezděčně dokázala existenci relativního apriorismu i ve svých úvahách, protože metodologická zásada Grebeho (citovaná na str. 26—27) o tom, že noetickému realismu není přiměřený fenomen apriori, autorku zjevně svedla k velmi úzkému pojetí noetického apriorismu, a tím determinovala výsledek autorčina zkoumání.

Kromě základního problému se autorka věnuje mnoha dalším dílčím otázkám, z nichž některé jsou velmi zajímavé (např. Hartmannova koncepce nekonečného procesu postihování různých stránek z celé totality objektu, kterou autorka vtupně, i když ne zcela uspokojivě komentuje — str. 46—47 a 127—130, dále Hartmannovo pojetí pravdy jako „Zutreffen“, jako takové představy, takového mínění či soudu, které se hodí na miněnou věc, a jako relace, která překračuje imanenci — str. 112—113, dále Hartmannovo pojetí relativního a současného relačního kritéria poznání, jeho verifikace a falzifikace, jako oboustranné konsonance apriorního a aposteriorního poznání — str. 112—122, dále výklad Hartmannova pojetí stigmatické a konspektivní intuíce — str. 69, jeho pojetí poznatelnosti kategorie kauzality — str. 57—59). Za zvlášť pozoruhodnou považuji formulaci Hartmannova zjištění (autorka na ni upozornila na str. 137), že heterogenost subjektu a objektu je přemosťována homogeností obou spočívající v jejich bytí, protože objekt i subjekt jsou jsouci.

Autorka v úvodu zdůrazňuje, že píše práci ze systematické filosofie, nikoliv práci historickofilosofickou. Metoda, kterou zvolila, vyžaduje však přístup k Hartmannovu dílu v souladu s principem historismu. Je autorčiným nedostatkem, že vykládá Hartmannovy názory formou interpretace a citace různých míst z Hartmannových děl, napsaných v různých obdobích jeho života. Autorka předpokládá, že v roce 1921 (rok prvního vydání *Metafyziky poznání*) byl už Hartmannův filosofický systém zcela hotový, že filosof jej dále jenom prohluboval a rozšiřoval, že v něm nic neměnil. Bylo by však třeba zkoumat, zda neorealista Hartmann, autor spisu *Platos Logik des Seins* (Gießen 1909), nebyl v dvacátých a třicátých

letech ovlivněn obecnou kritickorealistickou náladou, zda koncepce spontánnosti poznávajícího subjektu není plodem této nálady, zda skutečnost, že původně psal o zákonech a principech jsoouca a poznání, později však téměř výhradně místo toho o kategoriích jsoouca a poznání, souvisí nějak s tímto vývojem (srovnej str. 35 a 37) atd. atp.

Pro marxistu je studium Hartmannových děl i prací o jeho díle velmi podnětné. Musí je ovšem studovat s cílem vytěžit z nich maximum pro prohloubení dialektickomaterialistických koncepcí různých otázek, i když s vědomím, že Hartmannova filosofie je nedialektická, v podstatě neorealistická, nejzajíc skutečnou materiální praxi. Píší-li se práce o této filosofii jenom s cílem odhalit ledví buržoazního filosofa, je z nich jenom velmi malý prospěch (srovnej A. F. Zotov, Nikolaj Gartman i jeho „kritičeskaja ontologija“, *Voprosy filosofii*, 1957/4, str. 117–124).

Vcelku je možno konstatovat, že kniha Ingeborg Wirthové je prací psanou s velkým zaujetím pro ústřední problém; přesto, že musíme označit jeho řešení za nezcela uspokojivé, a to především z hlediska imanentně kritického a jen částečně i z hlediska transeuntně kritického, nelze nevidět, že recenzovaná kniha je v mnohém směru podnětná a pozoruhodná.

Ludvík Tošenovský

A Discourse of Method (Pavel Materna: Operative Auffassung der Methode; Rozpravy CSAV, Praha 1965, 116 pp.)

It is true that the sub-title informs us that it is merely a “contribution to structural methodology”, but the content of this contribution and the manner of treatment have a wider range. Materna's conception of method sets out from the assumption that the only effective means (procedure) for solving the problem is a method based on the theory of algorithms, and that a non-algorithmized approach, or one incapable of being algorithmized, cannot be considered a method in the exact sense. In spite of the fact that the “operative conception of method” (further OCM) is inconceivable without the theory of algorithms, the author has approached his exposition independently of this theory and in the introduction itself (I, 3) proclaims that parallels between OCM and the theory of algorithms are rather the results of its analyses than an a-priori given idea. Materna's wish that OCM should issue in the theory of algorithms as a result of the logic of the matter (and not the other way round), corresponds also to the fact that he does not mention the relation between OCM and the theory of algorithms in detail until the second last chapter. In the treatment itself, definitions, assertions and their proofs are accompanied by explanations and examples, which renders the exacting text more comprehensible to the reader. In this sense we can agree with the author when he terms his work “propedeutic” (p. 95).

Before giving a brief summary of the contents of Materna's study, we must acquaint ourselves with some of his initial concepts. Materna conceives methodology in agreement, for example, with Bocheński as a theory of method (p. 7; p. 21, n. 46). Structural methodology “is concerned with the syntactic-semantic characteristics common to all methods and the formal side of the mutual correlations of individual methods” (p. 108). OCM sets out from the assumption that “every method can be understood as a regulation governing the sequence of simple basic (elementary) operations” (p. 108).

The explanation proper of the concept of method within the framework of structural methodology (it is not a question of a comprehensive analysis of method!) is introduced by an intuitive conception of method in two interpretations: method as an approach to the presupposed aim and method as the rules determining this approach. The preliminary definition of method is as follows: method is a group of regulations determining the operations which transform input information into output (III A, def. 5-I). The more precise rendering of the concept of method required the introduction of further concepts (see def. 6–18). The author enumerates 5 conditions for introducing the exact formulation of method I (III D, def. 19, p. 24-5) and after a short reference to intellectual and real experiment (theoretical and practical methods) he indicates the way in which it would be possible to attain the exact formulation of method II (III F, def. 19, p. 32). Materna is concerned with the unambiguous reproductibility of the method and the core of his OCM is assertion 3, termed a “rationalistic hypothesis” (p. 33). For the analysis of the significance of the rationalistic hypothesis the author considered it essential to introduce the idea of the superposition of methods. This new concept, whose analogue in the theory of algorithms is the composition of algorithms, enables Materna, apart from the closer explanation of the rationalistic hypothesis (see IV D), to touch on the question of the classification of methods from the viewpoint of structural